

LA DOLÇAINA ABANS DEL SEGLE XX

I. Antoni Pastrana, dolçainer de Lliria

Josep Vicent Frechina

La dolçaina valenciana visqué, al llarg del segle XIX, una època de veritable esplendor i difusió amb la pervivència d'algunes nissagues de músics l'origen de les quals es perdia en la Baixa Edat Mitjana –com els Cardona d'Oliva–, i la inauguració d'altres que dominaran bona part de la centúria i es perllongaran fins ben entrada la següent. És el cas dels dolçainers de Tales, dels Leones d'Almedíxer, dels Garrafes de Morella, dels Xirivella de Foios, dels Teixidors de Benassal, etc.

Malauradament, la dolçaina, tot i la seua condició d'instrument nacional i l'extraordinari reviscolament de què ha gaudit en les darreres dècades, continua tenint una història ben bé desconeguda. Poca cosa sabem, per exemple, de molts dolçainers la fama dels quals ha viatjat en el temps fins a nosaltres; només algunes anotacions aïllades, alguna breu semblança biogràfica agafada al vol per un cronista coetani. Francesc Auseco (Meliana), Tivero (Benimassot), Cafís (Benissa), Lluís Hernández (Alcàsser), Els Boixos (Sagunt), Pocasang (Gandia), El Pilotero (València)... romanen encara avui pràcticament anònims més enllà del seu prestigi onomàstic.

Aquest és el cas també d'Antoni Pastrana, dolçainer nascut a Lliria a les darreries del segle XVIII, una figura transcendental de la música popular valenciana del vuit-cents –amb una anomenada a l'alçada dels literalment mítics dolçainers de Tales– del qual, fins fa molt poc, només en disposàvem d'alguna referència esparsa i contradictòria.

Dolçainer i tabaleta en un gravat del segle XIX.

Així, Josep Maria Bonilla n'al·ludia en un dels poemes festius que publicà al periòdic *La Donsaina* el 1844, fet que ens permet constatar que encara es trobava en actiu a meitat del segle XIX:

VERSOS DE ESTAMPIT

Com la musa que me pica
No fasa l'anà del fum,
Y en los dos pesos d'orella
Em pegue quatre estarnuts.
Vach á capdellar uns versos,
(S'enten, caballers, si puc)
Que han de fer rodar á espentes
Al sol y á la lluna chunts;
[...]

Pos señor, á tot asó,
Despues de tant fer el bú,
Encara no sé a qui ferlos
Ni cóm comensarlos vullc.
[...]

Li'ls vach á fer á Pastrana,
Que té els pulmons com lo puñ;
No, que agarra la donsaina
Y me la trenca damunt".¹

Mossén Martí Gadea li reservava també una entrada elogiosa en el seu particular calaix de sastre: l'interessantíssim, caòtic i divertit *Tipos, modismes y cosas raras y curioses de la Terra del Ge*.

Vixqué en el segle XIX y era dels més aventajats de per así en tocar la donçayna ó instrument típic de la música del país, com dihuen els artistes del gènere, pero en una maestría y habilitat sense igual, en lo qual superava al tan afamat donçayner de Tales, dominant de tal mòdo eixe instrument, que li feha tocar tot lo que volía; així es com tots el buscaven, recorria molts pòbles del reyne y guanyava tans quièns, que dasta se feu riquet y pogué deixar al morir un bon tròc de pá á la familia. Per ser, puix, una notabilitat en la sehua clase, li doném cabuda

en estes pàgines y li cantém la cansó de ordenança:

El gran donçayner Pastrana
fou un mestre consumát,
en tocar eixe instrument
en gràcia y habilitat.

Per això s'apanyá el pòbre lo
que pogué y no tingué que
anar en la vellea á redolóns ni
á espenses de nengú; es dir,
que sabé la sehua mà dreta y
va ser un hòme ben aprofitát,
dels que sen vehuen pòchs.²

Finalment, el doctor Josep Duran (1886-1973), cronista de Lliria, recollia unes poques dades referents al dolçainer, entre elles el seu ver-tader cognom, Mañez. Ho feia en unes notes manuscrites que la seua filla, Marina Duran Bort, ha ordenat, transcrit i publicat. La seua redacció és una mica confusa i assumeix, incorrectament, que el seu nom era Josep, però aporta una mica de llum pel que fa a l'origen del seu malnom:

José Pastrana era un dulzainero muy popular en todos los pueblos de la huerta de Valencia a mediados del siglo XIX. En la última época de su vida sostuvo victoriosamente la competencia con otros dos dulzaineros apodados Poca Sangre y el Pelotero, cuyos nombres nos son desconocidos.

El sobrenombre de Pastrana según tradición le viene por haber

*dejado a la novia al pie del altar,
por la amenaza de muerte que
recibió³*

I això era ben bé tot el que sabíem fins a la recent localització d'un manuscrit a la Biblioteca Valenciana –que es pot consultar íntegrament a la Biblioteca Valenciana Digital⁴– intitolat *Relación de las célebres fiestas que hizo la Villa de Chilches al SS. Christo de la Junquera en el año 1829 siendo clavario Joaquín Sales* i redactat per Abdón Pinazo el mateix any 1829.

El manuscrit és molt prolix i precís en la descripció dels actes festius, amb la qual cosa esdevé una valuosíssima font etnogràfica. Pel que fa al dolçainer en concret, ens proporciona important informació sobre el seu paper en el protocol festiu, ens dóna algunes pistes sobre el seu repertori i ens permet intuir les dimensions del seu talent interpretatiu i de l'admiració que suscitava entre els seus contemporanis.

Antoni Pastrana acudí a les festes de Xilxes (la Plana Baixa) en companyia del seu nebot, que tocava el tabalet, i la Banda de Música del seu poble i hi romangué del 17 al 22 de gener del 1829. La relació entre dolçainers i bandes de música locals ha estat un fet habitual durant els darrers dos segles: León Berbis Redón (1837-?), iniciador

de la saga dels Leones d'Almedí-xer, tocava en la banda de música d'aquesta població de l'Alt Pal·lància; Josep Llorca (?-1912), tocava la xirimita en les danses de Tàrbena i el clarinet en la banda local on exercia de mestre; també tocava en la banda de Faura Miguel Gaspar Sanchis (1907-1977), el popular Tio Monero; etc.

Pastrana inicia la seua feina la vespra de la festa, participant en un concert a la plaça del poble:

Por la noche, en un tablado que se había levantado en la plaza, junto a la Yglesia, tocó cosas muy primorosas la musica llamada de platillos y bombo, que se hizo venir de Lyria, compuesta de mas de veinte instrumentos, uniformemente vestidos los musicos, en suma, la mejor que á la razon se encontraba en todo el Reyno, Tambien mostró su habilidad el dulzaynero de Lyria Antonio Pastrana y un sobrinito suyo tocando en los intermedios á dúo.⁵

El dia de la festa, de bon matí, fa una cercavila després de l'aurora:

Antes de rayar el alba, los jóvenes del lugar cantaron lo que llaman la Aurora a coros sumamente armoniosos. El sonido de las campanas y los estampidos de los masquetes que dispararon anunciaban la solemnidad del dia, Dominica segunda de Epifania y del dulcísimo nombre de Jesús, que coincidía con la festividad del hallazgo de la santa imagen. Las dulzaynas y el tamborin alegraban el dia con el paseo que se dio por todo el lugar.⁶

Més tard acompanya el clavari major a l'església, amb «la banda de músics, de muchas luces, precedido de de la oferta que era una magnífica torta y dos canastos de panecillos», i per la nit intervé en la processó del Crist de la Junquera.

L'endemà, dedicat als difunts, no hi ha cap esment a l'actuació del dolçainer. Superades les festes re-

*Dolçainer i tabaletter en una pintura de Josep Benlliure (1880).
Museu Benlliure de València.*

ligioses, Xilxes dedicà els tres dies següents als «regocijos públicos» amb carreres de joies —on «el gentío se solazaba y al son de la dulzayna y tamborín, esperaba que caballo llevaría el galardón»— i corregudes de bous:

Todos los días durante la corrida el dulzaynero de Liria se esmeró en executar maravillas con la dulzayna, y en el cuarto día á mitad de la corrida se hizo alto y danzaron las niñas y recitaron sus poesías como en el día de la procesión; lo que dio muchísimo gusto. Las corridas de toros y el bayle del Bolero son diversiones peculiares de los españoles⁷

Però on tindrà un paper protagonista Pastrana serà en els intermedis de les representacions teatrals nocturnes. Allí interpreta contradanses, fandangos i el ball anglés. L'ajustada interpretació de Pastrana sembla commocionar els assistents, un dels quals —probablement el mateix autor del manuscrit, Abdón Pinazo— arriba a dedicar-li un sonet. Pel seu interès, transcriurem íntegrament la descripció original:

Por la noche se representó la Tragedia del Oteló, y si gustó mucho la primera vez que se hizo, gustó aun más la segunda. Se bayló el bolero con los mismos vestidos y no inferior habilidad

que en la Casa de Comedias de Valencia. Jose Bonilla y Vicente Ferrus baylaron el bayle inglés con mucha maestria elegancia y primor, cuyo bayle quiso acompañar con la dulzaina, el Dulzaynero de Lyria Antonio Pastrana. No faltaron diestros observadores, quienes notaron la influencia de la melodía en el pueblo: pues en más de trescientas personas, gran numero de ellas del campo, se guardaba un silencio que no digo hablar, sino que aun respirar se podía. En verdad este dulzaynero que los siglos no habían conocido otro igual, en las calles lleva empos de sí las gentes, y aun a las personas más civilizadas las encanta y suspende. En él se vé realizada la fábula de Orfeo y Lino, y se entrevé la verdad de que la melodía ha formado la sociedad.

Por tanto no faltó quien le compuso el siguiente soneto.

Soneto

*De caña formó el sabio docta pluma
De caña la saeta hizo el guerrero
De caña fue la flauta que primero
Musica dio, y sociedad en suma:*

*Y si de Orfeo supo blanda Lyra
Parar los ríos, amansár las fieras
Y el atraer Amfión de las canteras
Con que murar a Tebas, bien se
[admira:*

*Tú dulzaina, ó Pastrana, diestra sabe
Más maravillas producir valiente*

*Que la flauta y la Lyra mas suave
Corre a oleadas tras de tí la gente
Y acorde está la esfera y te pregona
Hijo de Apolo, quien tu sien corona.⁸*

Tot plegat certifica que la condició gairebé llegendària amb què el retrata la tradició oral se sustenta sobre fets reals i que, així doncs, Antoni Màñez, Pastrana (Llíria ca. 1790 - ca. 1860) potser sí que mereixeria un lloc preeminent en la Història de la nostra música popular.

Notes

1. NAP-Y-COL [Josep Maria BONILLA], *La Donsayna*, núm. 4, 22 de desembre de 1844, dins *La donsaina. Colecció de música alegre y divertida en solfa valenciana per el Sueco y Nap-y-col ó siguen D. Chusep Bernat Baldoví y D. Chusep M. Bonilla*, Sueca: Edición del Semanario El Sueco, 1910, pp. 37-38.
2. Joaquim MARTÍ GADEA, *Tipos, modismos y cosas raras y curiosas de la terra del Ge*, Primera Part, València: Imp. de Antonio López y comp.^a, 1908, pp. 171-172.
3. José DURAN MARTÍNEZ, *Perfiles. Siluetas. Glosas de mi tierra*, Llíria: Ajuntament de Llíria, 1995, p. 91 i p. 294.
4. <http://bv2.gva.es/valenciano/default.php>
5. Abdón PINAZO (1829): *Relación de las célebres fiestas que hizo la Villa de Chilches al SS. Christo de la Junquera en el año 1829 siendo clavario Joaquín Sales*. Biblioteca Valenciana, ms 681, p. 7.
6. *Ibidem*, pp. 8-9.
7. *Ibidem*, p. 84.
8. *Ibidem*, pp. 104-106.

961592638 · 617333503
tresfanball@tresfanball.com

www.tresfanball.com